XALQ VA PROFESSIONAL SAN'AT TURLARI O'ZBEK MUSIQA MADANIYATI MISOLIDA

Yunus Rajabiy nomidagi O'z.MMSI
"Maqom xonandaligi" kafedrasi
o'qituvchisi ***Nazarov Doniyor***

Annotasiya: *Ushbu maqolada o'zbek xalq musiqa ijrochiligi san'atida maqom professional musiqiy janrining xalq musiqasi bilan mushtaraklikdagi rivojlanishi omillari va hozirgi kunda mamalakatimizda maqom san'atini rivojlantirish maqsadida amalga oshirilayotgan ishlar haqida hikoya qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Musiqa, maqom, kuy, qo'shiq, cholg'u, ijro, mushkulot, anjuman.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются факторы, способствующие развитию макам, профессионального музыкального жанра в искусстве исполнения узбекской народной музыки, а также текущие усилия, направленные на развитие макам в нашей стране.*

Ключевые слова: *Музыка, маком, мелодия, песня, инструмент, исполнение, вызов, условность.*

Abstract: *This article discusses the factors contributing to the development of maqom, a professional musical genre within Uzbek folk music performance art, and outlines the current efforts being made to promote maqom art in our country.*

Key words*: Music, makam, tune, song, instrument, performance, challenge, convention.*

Kirish. XVII asr oxiri va XIX asr boshlarida O‘zbek musiqa madaniyatida maqom va xalq musiqasi o‘rtasidagi o‘zaro ta'sirlar juda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Biroq, ushbu davrda bu ta'sirlarni chuqur o‘rganishga qaratilgan yirik ilmiy asarlar yaratilmadi. Bu holat, asosan, feodal tarqoqlikning kuchayishi bilan bog‘liq bo‘lib, ulkan davlatning Buxoro, Xiva va Qo‘qon kabi xonliklarga bo‘linishi musiqa san'atining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko‘rsatdi.

Xonliklarning tarqalishi natijasida o‘zbek musiqa madaniyati mahalliy xususiyatlarni qabul qila boshladi. Har bir xonlikda o‘ziga xos musiqa cholg‘ulari va musiqiy yo‘nalishlar shakllandi. Maqomlar har bir hududda o‘ziga xos yo‘nalishda takomillashdi, maqom ijrochilari zaruratga qarab o‘z ijrolariga o‘zgartirishlar kiritdilar. Biroq, umumiy musiqiy xususiyatlarni saqlab qolishga harakat qilindi, bu esa maqomning tarixi va rivojlanishini chuqur o‘rganishni talab qiladi.

Har bir ijrochi maqom ijrosiga ijodiy yondashib, o‘ziga xos takrorlanmas jihatlar kiritdi. Musiqa ijrochiligida og‘zaki an'analar muhim rol o‘ynadi: bu an'analar maqomning yashab qolishi va rivojlanishi uchun zarur edi. Ushbu an'ana, o‘z

navbatida, musiqiy shakllarning tarqalishi va saqlanishida muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.

Har bir xonlikda yangi xalq musiqasi turlari, jumladan, bayramona kuylar, xalq tomosha kuylari (dorbozlik, ko‘g‘irchoqbozlik) va yangi raqs kuylari yaratildi. Bu kuylar o‘zining quvnoqligi, sho‘xligi bilan bir-biridan farq qilib, keng xalq ommasini o‘ziga jalb etdi va xalq musiqasining xilma-xilligini ta’minladi.

Adabiyotlar tahlili va metodoogiyasi. Ushbu davrda o‘zbek musiqa madaniyatida ko‘plab yangi musiqiy turlar takomillashdi. Katta ashula, katta o‘yinda, Shodiyona, Navro‘z, Mavrigiy, Shashmaqom va Chor maqom (unga Dugoh, Husayniy, Chorgoh, Bayot, Gulyori-Shahnoz kirgan) kabi musiqiy yo‘nalishlar paydo bo‘ldi. Joylarda mavjud bo‘lgan musiqa cholg‘ulari va ijrochilarga bog‘liq holda turli cholg‘u ansambllari tuzildi. Ko‘p hollarda, xalq cholg‘ulari ansambl tarkibiga g‘ijjak, dutor, chang, nay, qo‘shnay va doira kabi cholg‘ular kiritildi. Ayniqsa, olti turkum asardan iborat bo‘lgan Shashmaqom o‘zining mashhurligi bilan ajralib turadi.

Shunday qilib, XVII-XIX asrlarda O‘zbek musiqa ijrochiligi san’atida maqom va xalq musiqasi o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirlar ko‘plab yangi yo‘nalishlar va uslublarning shakllanishiga zamin yaratdi. Ushbu davrda rivojlangan musiqa turlari va cholg‘ular o‘zbek musiqasining boy tarixini aks ettirib, zamonaviy ijodkorlarga ilhom manbai bo‘lib xizmat qiladi.

I.Rajabov yozadi: Shashmaqom olti xil turli sistemalaridan iborat, ularning har biri, o’z navbatida, mushkilot (cholg’u) va nasr (ashula) bo’limlaridan iborat bo’lgan quyidagi maqomlarga (qismlarga) bo’linadi: «Rost», «Buzrug», «Navo», «Dugoh», «Segoh», «Iroq» ... Har bir maqom 20 tadan 40 tagacha katta-kichik qismlarni o’z ichiga oladi. Hammasi bo’lib turkumda 250 ga yaqin mushkilot va nasr qismlari bor. Bir maqomning ijrosi bir necha soat davom etgan. Xalq cholg’ulari xalq og’zaki ijodi va klassik adabiyot bilan uzviy bog’liqlikda rivojlanadi.

Tadqiqot metodlari va uslublari. Xalq cholg‘ulari haqidagi tasavvurlar badiiy asarlardagi musiqa cholg‘ulari ifodalari va kitob miniatyuralaridagi cholg‘u ijrochilarining tasviri orqali yanada boyitiladi. Firdavsiy, Sa’diy, Navoiy, Dehlaviy kabi mashhur shoirlarning asarlarida 60 dan ortiq xalq cholg‘ularining nomlari keltirilgan. Maqomlar ko‘pincha saroyda, muayyan vaqt yoki sharoitlarda ijro etilgan, hatto mohir qo‘shiqchilar o‘rtasida musobaqalar ham o‘tkazilgan. Maqom va xalq qo‘shiqlari o‘rtasidagi bog‘liqlik, avvalo, maqomlarning keng qamrovi bilan ajralib turadi. Odatda, har bir maqom ikki katta qismga bo‘linadi: birinchi qismi faqat cholg‘ularda ijro etiladigan mushkilot, ikkinchisi esa cholg‘ularda ijro etiladigan ashula, ya’ni nasr deb ataladi. Nasr qismiga raqs kuylar ham kiradi.

Cholg‘u ijrochilari musiqa tovushlarini yozish uchun maxsus belgilar tizimini yaratishga intilishdi. Bu borada Pahlavon Niyoz Mirzaboshi (Komil Xorazmiy) alohida e’tiborga sazovor. U sayohatlari chog‘ida nota bo‘yicha kuy chaladigan

cholg‘uchilarni ko‘rib, hayratga tushdi. Xorazmga qaytgach, maqomlarni yozib olishga kirishdi. Uning shogirdi Muhammad Yoqub Xarratov (1867-1939) ham mashhur g‘ijjakchi bo‘lib, cholg‘uchilik san’atini va hattotlik san’atini mukammal egallagan.

Muhammad Yoqub Xarratov, usta Komil Xorazmiy rahbarligida, saroy xalq cholg‘ulari ansamblining sozandasi bo‘lib, maqomlarni yozib olishda faol ishtirok etdi. Uning ustozidan olingan xorazmcha maqomlar saqlanib qolishiga katta hissa qo‘shdi. Xivada Niyozxo‘ja Hojining ijodiy faoliyati ham xorazm musiqa madaniyatiga katta ta’sir ko‘rsatdi. U Buxoroga «Shashmaqom»ni o‘rganish uchun borgan va u yerdan qaytgach, buxorocha maqomlar Xivada keng tarqala boshladi.

Xorazmning mashhur cholg‘uchilari Muxammadrahim Feruz, Komil Xorazmiy va Mirzo Muxammadrasul Niyozxo‘ja bilan birga maqomlarga yangi cholg‘u bo‘limlari qo‘shib, ularni boyitdilar. XIX asrning ikkinchi yarmida Qo‘qon shahri mashhur cholg‘uchilar to‘plangan markazga aylangan edi. Bu yerda Usta Xudoyberdi rahbarligida o‘zbek xalq cholg‘ularida ijrochilik maktabi tashkil etildi.

Ota-Jaloliddin Nosirov (1845-1928) maqom ijrochisi va taniqli o‘qituvchi sifatida o‘z ijodini davom ettirdi. U o‘z bilimlarini onasidan va otasidan olgan. U, shuningdek, Amir Olimxon, Amir Muzaffarxon va Amir Otajonlar saroyida o‘zbek xalq cholg‘ulari ansamblining doimiy rahbari bo‘ldi. Ota G‘iyos Abdug‘ani (1858-1924) Shashmaqomning Mushkilot qismini mukammal bilgan va har bir maqomni o‘z uslubi bilan ijro etgan. Xoji Abdulaziz Rasulov (1852-1936) esa o‘zbek va tojik musiqasining taniqli ijrochilaridan biri bo‘lib, Buxoroda Shashmaqomni o‘rganish uchun borgan.

Ushbu davrda O‘zbekiston musiqa san’ati rivojlandi. 1917 yildan keyin musiqa ta’limi, folklorshunoslik va ijrochilik san’ati sohalarida muayyan yutuqlarga erishildi. Toshkentdagi Turkiston xalq konservatoriyasi (1918) va uning filiallari (Samarqand, Farg‘ona, Buxoro)da o‘zbek xalq cholg‘ularini o‘rganish bo‘yicha katta ishlar amalga oshirildi. Musiqa bilim yurtlari oddiy musiqa nazariyasi va ijro san’atini o‘rganish imkoniyatini yaratdi.

Hamza Hakimzoda Niyoziy o‘zbek musiqa san’atining rivojiga katta hissa qo‘shdi. 1917 yilgacha bo‘lgan xalq musiqachilari yaratgan an’analar keyingi avlod ijodida davom etdi. 1919 yilda Shorahim Shoumarov Toshkentda xalq cholg‘ulari ansamblini tuzdi va bu ansambl keyinchalik Toshkent musiqa texnikumiga asos bo‘ldi.

1930-yillarda musiqa jamoalari qishloq joylarda ham tashkil etila boshladi. Farg‘ona, Andijon va Samarqandda xalq cholg‘ulari ansambllari tuzildi, ularga mashhur cholg‘uchilar rahbarlik qildilar. 1936 yilda Qori Yoqubovga Davlat filarmoniyasini tuzish topshirildi va u filarmoniyaning birinchi direktori etib tayinlandi. Yunus Rajabiy (1897-1976) esa o‘zbek xalq musiqasining rivojida muhim rol o‘ynadi. U 12 cholg‘uvchi (xonanda va sozandalar)dan iborat xalq cholg‘ulari milliy ansamblini tashkil etdi va uning repertuarida zamonaviy asarlar ham mavjud edi.

O‘zbek xalq cholg‘ularining ijrochilik san’atini yuksaltirishda Toshkent konservatoriyasining faoliyati katta ahamiyatga ega bo‘ldi. 1948 yildan boshlab, xalq cholg‘ulari ijrochiligi bo‘yicha professional ta’lim berish boshlandi.

Ushbu tarixiy jarayonlar xalq musiqasi madaniyatining rivojlanishiga, ijrochilik san’atining yuksalishiga va yangi avlod musiqachilarining shakllanishiga xizmat qildi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, o‘zbek maqom san’ati, o‘zining qadimiy tarixi va boy ijodiy an’analari bilan, xalqimizning madaniy merosining ajralmas qismidir. Maqom xalqimizning bebaho ma’naviy merosi bo‘lib, uning rivojlanishi uzoq tarixiy davrni qamrab olgan. Ko‘plab san’atkorlar va bastakorlar maqomning rivojiga o‘z hissasini qo‘shganlar. Maqomni to‘g‘ri tushunish va his qilish uchun, albatta, ma’lum tayyorgarlik kerak. Musiqaga mehr qo‘yish va ruhiy kamolotni shu bilan bog‘lash zarur. Maqomni eshitish uni to‘liq tushunishni anglatmaydi; ijro etish esa o‘ziga xos san’at va madaniyatni talab qiladi.

Maqomni tushunish va ifodalash katta ilm talab qiladi. Maqomchilik havaskor xonandalarning shaxsiy xatti-harakatlaridan xoli bo‘lishi lozim.

Maqom bizning ajdodlarimizdan avlodlarga o‘tib kelayotgan boy xazinadir. Uni asrab-avaylash va bugungi yosh ijodkorlarga asl holida yetkazib berishimiz muhim. Buning uchun biz maqomning chuqur mazmunini anglab yetishimiz va uning sehrli jilolarini to‘g‘ri tushunib ijro etishimiz zarur. Aks holda, o‘zimiz to‘liq anglamagan tushunchani yosh avlodga yetkazishga harakat qilishimiz, bu san’atga bo‘lgan bizning e’tiborsizlik va hurmatsizlikka olib kelishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fitrat A. O‘zbek klassik musiqasi va uning ta'rixi. - Tos’hkent: Fan, 1993
2. Matyoqubov O. Maqomot T.,2004
3. Matyoqubov O.,Boltayev R.,Aminov H. O‘zbek notasi(Xorazm tanbur chizig'i asosida Dutor maqomi namunalari) T.,2009
4. R.Qosimov - An’anaviy rubob ijrochiligi O‘zbekiston 2000.
5. Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. Toshkent, 1963
6. Rajabov Y. Shashmaqom, (I-VI); O‘bek xalq muzikasi.(I-V) Tos’hkent. 1965
7. Yunusov R. O‘zbek xalq musiqa ijodi II-qism. T., 2000
8. Yunusov R. S’harq xalqlari maqomlari T.,2022
9. Джами Абдураҳман. Трактат о музыке. /пер.с перс. А.Н. Болдырева. Комент.В.М. Беляев. Т., 1960
10. Ибрагимов О. Фергано-Ташкентские макомы Т.,2006